

ՍՏՈՒԳԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՔԱՆԻ ՄԸ ՓՈՐՁԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

1. ԿԱՐԱՊԵՏ

Հայերէն լեզուին մէջ յաճախադէպ գործածութիւն ունեցող բառեր կան որոնք, յարակարծօրէն, մինչեւ օրս ասպարէզ կը կարդան լեզուաբաններուն: Անոնցմէ մէկը «կարապետ» բառն է, միաժամանակ թէ՛ պարզ, թէ՛ յատուկ անուն, որուն մասին վերջերս Խաժակ Պալըզճեան փորձած է ստուգաբանական անդրադարձ մը¹:

Տարբեր առիթներով, հեղինակը աշխատած է հաստատել հայ-լատինա-իւթական լեզուական առնչութիւններ, հետամտելով յեղաշրջել կարգ մը պատկերացումներ հնդեւրոպական լեզուներու մէջ հայերէնի գրաւած դիրքին մասին²: Որքան մեզի յայտնի է, իր տեսակէտները արժանացած չեն մասնագէտներու ուշադրութեան:

Այս պարագային, Պալըզճեան իր ստուգաբանութիւնը հիմնած է լատ. curia – հյ. կարապետ, լատ. mercurius – հյ. մարգարէ՝ իմաստաբանական սերտ կապ ցոյց տուող զոյգերու վրայ, փորձելով մա-կարերել հնչոյթային ընդհանրութիւններ:

Գալով երկրորդ զոյգին, զիրենք լծորդ (հեղինակի բառամթերքով՝ «կցորդ») համարելու փորձը հայերէնի պարագային շահեկանութենէ զուրկ է, անկախ իր արդիւնքէն: Բանն այն է, որ «մարգարէ» բառը փոխառութիւն է պահլաւերէնէ³:

Ինչ կը վերաբերի «կարապետ» բառին, «պետ»ի գոյութիւնը արդէն ենթադրել կու տայ իրանական ծագում: Հաւանական է ակադ. Գէորգ Ջահուկեանի կարծիքը, որ կը վերականգնէ հին պարսկերէն

1. ԽԱԺԱԿ ՊԱԼԸԳՃԵԱՆ, Կարապետ բառի եւ անուն մասին, «Գրական Ցաւուած – Հորիզոն», Մարտ 1990, 7-8, 15: Մեր քննարկած նիւթին համար, տե՛ս էջ 15:

2. Տե՛ս, ի միջի այլոց, KAJAK BALEKJIAN, *Hittite and the Mamikonians*, *Armenian Review*, Summer 1983, 47-53; KAJAK BALEKJIAN, *Methods and Patterns in Hittite - Armenian Comparative Studies*, *«Armenian Review»*, Summer, 1984, 48-65.

3. Ը. ԱՃԱՌԵԱՆ, Հայերէն արմատական բառարան, հտ. Գ, Երևան, 1977, 276-277:

(ենթադրական) * karapati ձևը, հասարակաց աղբիւր՝ հյ. կարապետ եւ էլամերէն karapatis բառերուն⁴: Թիւրիմացաբար, Պալըզեան կարծած է, որ էլամերէնը պարսկերէնի աղբիւրն է, սխալ ընկալելով Ջահուկեանի շարադրածը:

Հեղինակը իր ճիշդ կեդրոնացուցած է կար-ի վրայ: Թերեւս ենթադրած է բարդութեան ուշ ծագումը իրանական ազդեցութեան շրջանին, կարապետին վերագրելով «սրբազան վարիչ» իմաստը: Եթէ այդպէս է, այն ատեն լատ. curia բառին հետ իմաստաբանական յարաբերութիւնը կը կորսուի լիովին:

Այս բոլորին զուգահեռ, Պալըզեան փոքրասիական kar արմատը կը դիտէ իրեւելի ընդհանուր աղբիւր Կարիա, Կարս, Կարաքնի, Կարիւն, Կարէն անուններուն: Հոս պէտք է դիտել տալ, որ

ա.— Կարէն իրանական ծագում ունի եւ ո՛չ՝ փոքրասիական: Ասկէ առաջ առաջարկուած Կարաննի եւ Կարէն անձնանուններու յարաբերութիւնը⁵ անհաւանական է:

բ.— Ըստ Ջահուկեանի, Կարաննի անունը խեթական ծագում ունի⁶: Եթէ հյ. կար «ուժ» բառը բնիկ հայերէն նկատէինք, այն ատեն ընդունելի կ'ըլլար Վալերի խաչատրեանի ստուգաբանութիւնը⁷, բայց կար իրանական ծագում ունի⁸: Կարաննի անունէն, Թերեւս, կը սերի Կարին քաղաքի (որ, հակառակ Պալըզեանի պնդումին, երբեք մայրաքաղաք չէ եղած) անուանումը, քանի որ կը գտնուէր Հայաստանի տարածքին մէջ (հմտ. Ստրաբոնի աւանդած Karenitis ձևը):

գ.— Կարս, հաւանաբար, նոյնպէս կապուած է կար «ուժ» բառին հետ, մանաւանդ որ յայտնի բերդ մըն էր:

Հեղինակի ենթադրութեամբ, Բեհիստունի արձանագրութեան Կատպատուկա երկիրը (յուն. Կապադոկիա) հայերէն «Քետ պետութիւն», այսինքն՝ խեթական պետութիւն կը նշանակէ: Ակնյայտ շփոթ մը կայ հոս, քանի որ Կատպատուկա պարզապէս յունարէն ձևի տարբերակ մըն է եւ հայերէնի հետ որեւէ առնչութիւն չունի: Ամէն կասկած փարատելու համար, յիշեցնենք, որ «Քետացի» ձևը միայն Ս. Գիրքին մէջ կ'երեւի, ուր, յուն. X-ի դիմաց, բնականաբար, հայերէնը ք ունի (հմտ. խուռներու «քոռացի» աստուածաշնչեան ան-

4. Գ. ԶԱՀՈՒԿԵԱՆ, Հայոց լեզուի պատմութիւն. նախագրային շրջան, Երևան, 1987, 528:

5. Ա. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ, Հայոց տոհմիկ անունների խորհուրդը, «Սովետական Հայաստան» ամսագիր, 1, 1984, 21:

6. ԶԱՀՈՒԿԵԱՆ, նշ. աշխ., 325-326:

7. Վ. ԽԱՋԱՏՐԵԱՆ, Հայքի Ուրարտուի կազմին մէջ (ուսուերէն), «Լրաբեր հասարակական գիտութիւններ», 6, 1980, 110:

8. ԶԱՀՈՒԿԵԱՆ, նշ. աշխ., 528:

ուանումը): Ուրեմն, ֆետացի զրական ծագում ունի եւ երեւան եկած է Բեհիստունի արձանագրութենէն տասը դար ետք:

Առաջարկուած հայ-իսթական զուգահեռները պէտք է նկատել անընդունելի: Օրինակ, իսթ. Tarkumuwa – հայ. Թորգոմ, ուր իսթ. Tarku աստուածութիւնը կը համապատասխանէ հայկական Տորքին⁹, իսկ Թորգոմ կապուած է իսթ. Tegarama, ասորեստ. Til-Garimmu, երբ. Togarmah կոչուած երկրամասին¹⁰: Միւս կողմէ, իսթ. tarkummiya – հայ. Թարգմաւել համեմատութիւնը ճիշտ է, սակայն կը մոռցուի, որ երկու լեզուներն ալ փոխ առած են այդ եզրերը սեմական լեզուներէ: աքքադերէնը՝ իսթերէնի պարագային¹¹, ասորերէնը՝ հայերէնի համար¹²:

Այս երկու բաղդատութիւնները, անհասկնալիօրէն, հեղինակին կը թելադրեն, թէ «‘Թարգմանել’» ի սկզբանէ նշանակած է օտար մէկ լեզուէ թորգոմեան՝ այսինքն ըլլայ հայ կամ հիթիթ բարբառներէն մէկուն վերածել»: Մէկզի ձգելով հայ-իսթական բարբառային ընդհանրութեան մերժուած տեսութիւնը, այդպիսի անլուրջ եզրակացութիւն մը կը մղէ թելադրելու հեղինակին, իր իսկ արտայայտութիւնը զործածելով, «լեզուաբանութիւնը ենթադրաբանութիւններու բոլորակէն դէպի փաստերու լոյսը առաջնորդել» ի սպաս իրաւ հայագիտութեան»:

2. ԱՂԷ

Ուրարտուի պատմութիւնը ամէն օր նորութիւններ կը մատուցանէ մասնագէտներուն: Նոր տուեալներ, ինչպէս եւ հիներու նորովի մեկնաբանութիւնը աստիճանաբար կը փարատեն մշուշը եւ կամաց-կամաց մեր պատմութեան երեքհարիւրամեայ այդ շերտը «հայացման» կ'ենթարկուի:

Հայ-ուրարտական բառաքնական աշխատանքները՝ վերջին տարիներուն նոր թափ ստացած են: Գ. Զահուկեան, Ռ. Իշխանեան, Յ. Կարազեօզեան եւ ուրիշներ ուշագրաւ աշխոյժով զործի լծուած են եւ անակնկալները՝ բազմացած:

Դժբախտաբար, այդ անակնկալները երբեմն տխուր են եւ մտահոգիչ:

Վերջերս, Երուանդ Բաղունցի ստորագրութեամբ յօդուած մը կը քննարկէր ուրարտերէն *ali* բառի հնարաւոր զուգահեռներ հայերէնի

9. Մ. ԱՐԵՂԵԱՆ, Երկիր, հտ. Ա., Երեւան, 1966, 59:

10. Տե՛ս ՎԱՐԳԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ, Հայոց ծագումի հարցեր, «Հանդէս Ամսօրեայ», 1-12, 1991, 95:

11. NISHAN MARDIROSSIAN, *A Contribution to Hittite and Armenian Word-Studies*, «Armenian Review», Winter 1977, 378.

12. ԶԱՀՈՒԿԵԱՆ, նշ. աշխ., 478:

մէջ¹³, փորձելով այդ բազմիմաստ եզրի հետ կապուած շարք մը խընդիրներու լուծումներ գտնել:

Յառք սրտի, հեղինակին մեկնաբանութեան հիմքը մէկ տարատեսակն է Սուրէն Այվազեանի հակադիտական մեթոտին՝ Վանի թագաւորութեան սեպագիրները կարդալ հայերէնով: Ու ընդհանրապէս կարդալու Այվազեանի շնաշխարհիկ տեսութիւնները, կրնայ դիւրաւ համոզուիլ անոնց անհիմն բնոյթին¹⁴, իսկ եթէ բաւարար չէ, կրնայ դիմել Գ. Սարգսեանի եւ Ռ. Իշխանեանի քննութիւններուն¹⁵:

Բաղունց եւս զիտակից է Այվազեանի ձախողութեան, բայց ան, փոխանակ այս վերջինին «արխայիկ գրաբար»ին, կը կարծէ, «որ Վանի թագաւորութեան ժամանակից մնացած սեպագիր արձանագրութիւններ լեզուն հայերէն ռամկերէն լեզուն է»¹⁶:

Օրինակ, *ali* «ասում է» ձեւը, ըստ իրեն, հայերէն նորագիւտ աղի բայն է, զոր կը մակարերէ գրաբարեան աղէ բացազանչութենէն, եւ սեպագրի Menuase *ali* կը կարդացուի Մեմուաս է աղի («Մեմուաս կ'ըսէ») ¹⁷, կարծես հնչիւնադարձուած հայերէն ըլլար:

Ստուգաբանութիւնը հիմնուած է Փաւստոս Բուզանդի աւանդած Շապուհ-Վասակ երկխօսութեան հետեւեալ հատուածին վրայ.

«Աղէ՝ տուր ինձ գիտել, ո՞վ են լերինքն այնոքիկ՝ զորս դուն ընդ ունջ տանէիր»¹⁸:

Ըստ յօդուածագրի պնդումին, աղէ կը նշանակէ «խօսէ»: Բայց անտեղեակ է, ըստ երեւոյթին, որ «օն, հապա, դեհ, բայց արդ» նշանակութիւնը ունեցող աղէ բառը Ս. Գրքի մէջ կը համապատասխանէ յունարէն բնագրի ձեւերուն¹⁹: Թէեւ Հ. Աճառեան միայն Աստուածաշունչը եւ եզնիկը կը յիշէ, պարզ է, որ Փաւստոսի մօտ այդ բառը միեւնոյն նշանակութիւնը ունեցած է: Այլ իմաստ փնտռելը երեւակայութեան զարկ տալու արդիւնք պէտք է նկատել:

Այնուհետեւ, Բաղունց կը նետուի ստուգաբանական սանձարձակ մարզանքներու յորձանքին մէջ: Այսպէս, ուր. *ar-di-se*, հյ. մարդիս է (ուրկէ՞ ելած է մ գիրը.), ուր. *aliburi*, հյ. աղուոր (արեւմտահայ-

13. Ե. ԲԱԴՈՒՆՅԱՆ, Ուրարտեան լեզուի *ali* բառը հայերէնում, «Գրական Ցանկում - Հորիզոն», Ապրիլ 1990, 8-11: Տե՛ս նաեւ «Գարուն», Յունիս, 1990:

14. Ս. ԱՅՎԱԶԵԱՆ, Հնագոյն Հայաստանի մշակոյթի պատմութիւնից, Երեւան, 1986, 55-62:

15. Գ. ՍԱՐԳՍԵԱՆ, Հիմնագործի տեսութիւններ Ուրարտուի մասին, «Պատմա-նասիրական հանգէս», 3, 1970, 47-50. Ռ. ԻՇԽԱՆԵԱՆ, Բնիկ հայերէն բառեր եւ հնագոյն փոխառութիւններ, Երեւան, 1989, 58-61:

16. ԲԱԴՈՒՆՅԱՆ, 62. աշխ., 11:

17. Նոյն տեղը, 8:

18. Փաւստոսի Բիւզանդացոյ Պատմութիւն Հայոց, բնագիրը Բ. Պատկանեանի, թարգմանութիւնը եւ ծանօթագրութիւնները Ստ. Մալխասեանցի, Երեւան, 1987, 260:

19. Հ. ԱՅՈՒՆԵԱՆ, Հայերէն արմատական բառարան, հտ. Ա., Երեւան, 1971, 127:

յերէն, Ք. Ա. Տրդ դարոն)» ուր. ali ase, Հյ. աղիհաւտ («բարբառելուն, խօսելուն հասած, խելահաս»), ուր. URU (սումեր. «երկիր» որոշիչը՝ չթարգմանուող), Հյ. բնակավայր, բերդ, ուր. ha-a(i)-u, Հյ. խալու («հայերէն»?) եւ այլ խիստ հիմնաւոր գուգահռներ²⁰:

Այս եւ այլ համեմատութիւններ, գումարուած՝ կամայական վերծանումներու եւ մեկնաբանութիւններու, միջոց են որ հեղինակը հրամցնէ իր իսկ բառերով «աղաղակիչ տուեալներ», «ճշմարտութեան հիմնաւորումը» տայ եւ... «բարբառային» հայերէնի մը ընտիր «նմոյշներ»:

Գիտութեան հետ աղերս չունեցող այս տեսութիւնները, որոնց թիւը զգալիօրէն բազմացած է վերջին տարիներուն, միայն կը ծառայեն շփոթ յառաջացնելու անտեղեակ ընթերցողին մէջ:

3. ՎԱՆ

Ուրարտուի ոչ-ասորեստանեան արձանագրութիւններու վերծանումէն ետք, անմիջապէս հետազօտողներու ուշադրութիւնը գրաւեց անոնց մէջ հանդիպող Բիաինա տեղանունը, որ ասորեստ. Ուրարտուի համարժէքն էր:

Անոնք շուտով կռահեցին աշխարհագրական այս անունին իմաստը: Դարասկիզբին, Գէորգ Մեսրոպ ճիշտ կերպով կը գրէր.

«Վանեան արձանագրութիւններու Բիաինան աշխարհագիր Պտղոմէոսի (Ե. ժր. 21) Բիանան է անտարակոյս, որ կը համապատասխանէ այժմու Վան քաղաքին: Զարմանալի փոփոխութիւնով մը քաղաքին հին անունը (= Տոսպ) տրուած է գաւառին, եւ գաւառին (= Բիաինա)՝ Վան՝ տրուած է քաղաքին»²¹:

Բիաինա-Վան կապը այլեւս հասարակ տեղիք մը դարձաւ հայուրարտական աշխարհագրական առընչութիւններ թուարկելու պահուն եւ պատճառ եղաւ, որ մասնագիտական գրականութեան մէջ Ուրարտուն սկսէր յիշուիլ «Վանի թագաւորութիւն» անունով:

Մեր կարծիքով, սակայն - նորութիւն մը ըսելու յաւակնութիւնը չունինք անշուշտ -, Բիաինան, որ ըստ երեւոյթին յստակ սահմաններ չունէր, գուտ աշխարհագրական-տեղագրական եղբ մըն էր, առանց ազգացեղային բովանդակութեան, յար եւ նման «Նայիրի» եւ «Ուրարտու» բառերուն: Ուստի, երբեմն-երբեմն օգտագործուող

20. ԲԱԿՈՒՆՑ, ԵՂ. աշխ., 10-11:

21. ԳէՈՐԳ ՄԵՍՐՈՊ, Ուրարտու կամ Հայաստանի նախաբնիկները եւ իրենց բացաքարքութիւնը, Կ. Պոլիս, 1911, 48: Բիանա-Վան նույնացումը ընդունելի է:

«բիաինացիներ» անուանումը, իր հոմանիշ «ուրարտացիներ» ու նման, զուտ պայմանական է, քանի որ այդ անունը Ուրարտուի բնակիչներու ինքնանուանումը չէր²²:

Աւելորդ չենք նկատեր յիշել, որ Բիաինա կամ Բիաինի կը նշանակէ «բիայական երկիր», իսկ Բիաինիլի յոգնակի ձեւն է պարզապէս²³: Հաւանական է, որ Բիանի երկիրը (> Վանանը)²⁴, զոր Արգիշտի Ա. նուաճած է, առաջին Բիաինիէն գաղթած ցեղախումբի մը յիշատակը պահած ըլլայ:

Վերջերս մեր ուշադրութիւնը գրաւեց Բազրատ Ուլուքաբեանի մեկնաբանական հետեւեալ փորձը.

«Ես կարծում եմ՝ իրաւացի են «բիաինա-բիաինիլի»ն (Տուշպա քաղաքի երկրորդ անունը) «Վան»ի հետ նոյնացնողները, որովհետեւ շատ հաւանական է, որ սկզբնական քաղաքը կոչել են «Տուշպա աւան» (Տուշպի վան), ապա իբրեւ քաղաքանուն օգտագործել եւ մէկը, եւ միւրը, որից էլ Վան (աւան) դարձել է քաղաքանուն: Վանի Բիաին-Բիան խուռիական գրութիւնը լեզուի օրէնքներով բացատրուում է ամենայն համոզութեամբ: Որ Աւան-Վանը սերտօրէն կապուած է եղել Տուշպա-Տոսպի հետ այս վերջին իմաստով, այդ կարելի է եզրակացնել Մովսէս Խորենացու երկում պահպանուած մի արժէքաւոր յիշատակութիւնից, այնտեղ քաղաքը հենց այդպէս էլ կոչուած է՝ «Ի Վանն Տոսպայ», այսինքն՝ Տոսպի Վանում (Տոսպի աւանում)»²⁵:

Արդէն վերը ըսինք, թէ Վան-Բիաինա զոյգը նուիրագործուած է գիտութեան մէջ եւ կրնանք անվիճելի նկատել զայն: Հարցը այն է, որ Ուլուքաբեանի յառաջ քաշած փաստարկը բաւական թոյլ կողմեր ունի:

Սկսինք այն կէտէն, որ Բիաինայի կիրառումը որպէս Տուշպա քաղաքի երկրորդ անուանում բոլորովին ենթադրական է: Յետոյ, որո՞նք են Վանի Բիաին-Բիան խուռական գրութեան լեզուական օրինակափութեան համոզիչ բացատրութիւնները: Պատասխան չկայ:

Այնուհետեւ, Վան բառի «աւան» բառէն սերիլը բաւական կասկածելի ստուգաբանութիւն մըն է: Ուլուքաբեան կը յիշէ «աւան» բառի Աճառեանի ստուգաբանութիւնը եւ կ'ըսէ. «Ինչ էլ որ լինի, սեպագրերում վկայուած է միայն հայերէն ձեւը, որն էլ անպայման նշանակում է՝ անունը հայերէն են գրել»²⁶: Անկախ այդ «հայերէն ձեւ»ի

22. Հմմտ. NICOLAS ADONTZ, *Histoire d'Arménie*, Paris, 1946, 270.

23. Ibidem.

24. Վ. ԳԱՅՍԵՐԵԱՆ, Սեպագիր աղբիւրներում հանդիպող մի քանի երկրների տեղադրութիւնը, «Պատմա-բանասիրական հանդէս», 1, 1985, 213:

25. Բ. ՈՒԼՈՒԲԱՅԵԱՆ, Ճշմարտութիւն՝ ամենից առաջ, «Սովետական գրականութիւն», 11, 1987, 105:

26. Անդ:

անհաւանականութենէն, ան չի կրնար ընդդիմախօսել այն իրողութեան, որ ւաւն բառը իրանական ստոյգ փոխառութիւն է (Ք. Ա. 500էն ետք²⁷), որով Ուրարտուի շրջանին ան չէր կրնար երեւան գալ արձանագրութիւններուն մէջ:

Եւ վերջապէս, ակնառու իրողութիւն է, որ Մովսէս Խորենացիի «Ի վանն Տոսպայ» ձեւը կը նշանակէ ճիշտ այդ՝ Տոսպ [գաւառ]–ի վան [քաղաք]ը²⁸, եւ հոն «աւան» փնտռելը անյաջող բառախաղ մըն է:

Ուլուրաբեան կարծես կերպով մը կ'արձագանգէ «Նոր Հայկազեան Բառարան»ին, ուր «վան» բառը կը համարուի «լծ. աւան, յորմէ եւ վան քաղաք»²⁹: Ճիշտ է, աւան եւ վան կու գան իրանեան նոյն արմատէն սերած տարբեր բառերէ³⁰, բայց, անշուշտ, վան եւ վան նոյն ծագումը չունին: Անհաւանական չէ, որ վան ստացած ըլլայ իր վերջնական ձեւը (Բիաինի > վաին > վան)³¹ իբրեւ բաղադրութիւն վան բառէն, եթէ բարբառային զարգացումի մը արտայայտութիւնը չէ³²:

4. ՄԱՍԻՍ

Հայկական լեռնաշխարհի բարձրագոյն զագաթին զոյգ անուանումները դեռ կը մնան չբացատրուած. ո՛չ Արարատի եւ ո՛չ ալ Մասիսի համար զոհացուցիչ ստուգաբանութիւն կայ³³:

Ժամանակին, Յովհաննէս Թումանեան հետեւեալ ստուգաբանութիւնը առաջարկած է.

«Հնդկա-ռուսական բառարանում [հնդկնակը նկատի ունի Kapitan Jagello–ի «Industano-russkij slovar» S. P., 1902 աշխատութիւնը] Սիս սանսկրիտերէն կը նշանակի սար, զագաթ, բարձրութիւն: Միթէ սրանով չի⁶ կարող արդարանալ՝ մեծ ու փոքր Մասիսները համար հայ ժողովրդի բերանում պահուած Սիս ու Մասիս ձեւը, այսինքն

27. Գ. ԱՍՍՏՐԵԱՆ, Հայերէնում իրանական մի քանի փոխառութիւնների հարցի շուրջ, «Պատմա-բանասիրական հանդէս», 2, 1982, 191:

28. Այդպէս ալ թարգմանած է Ստ. Մալխասեան (ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ, Հայոց Պատմութիւն, Երեւան, 1981, 272):

29. Լ. ԱՃԱՌԵԱՆ, Հայերէն արմատական բառարան, հտ. Դ., Երեւան, 1979, 303:

30. Նոյն տեղը, 302:

31. Հմմտ. Բիաինի > վան լեզուական անցումը (ԳԱՅՍԵՐԵԱՆ, ցշ. աշխ., 213):

32. Հմմտ. Ռ. ԻՇԽԱՆԵԱՆ, Հայ ժողովրդի ծագման ու հնագոյն պատմութեան հարցեր, Երեւան, 1988, 73:

33. Որոշ տարբերութիւններով, վերջերս Ռ. Իշխանեանը եւ Գ. Զահուկեանը⁶ համաձայն են Արարատ–ը հյ. ալր բառով ստուգաբանելու (տե՛ս ԻՇԽԱՆԵԱՆ, Բնիկ հայերէն բառեր..., 55. Բ. ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ, Գ. ԶԱՀԱՆԿԵԱՆ, Գ. ՍԱՐԳՍԵԱՆ, Ուրարտու–Հայաստան, Երեւան, 1988, 165):

սար եւ մեծ սար: Սիւ-լեռ եւ էստեղից էլ Սիսական, լեռնաստան, Ղա-
րաբաղի հին անունը: Ինչպէս Դաղն էլ Դաղստան է կամ Կաֆի եւ Կաւ-
կաւ կամ Կաւկաս յայտնի է, որ նշանակում են լեռ կամ լեռինք»³⁴:

Վերջերս, Բ. Ուլուբաբեան վերստին առաջարկած է այս տեսա-
կէտը – առանց յիշելու Թումանեանի անունը, հաւանաբար՝ անտե-
ղեակութեան պատճառով –, աւելցնելով հնդկ. մա-ի «մայր, մեծ»
իմաստը³⁵:

Հետաքրքրական է, որ Թէ՛ Արարատը եւ Թէ՛ Մասիսը իրենց կրրկ-
նակները ունին հարաւային Հայաստանի մէջ՝ Արարադ եւ Նեխ-Մա-
սիք: Այս վերջինը, ըստ մեզի, կը թելադրէ, որ Մասիս ձեւը յոգ-
նակիի սեռ. հոլով է (ուղղ. Մասի, Մասիֆ). հետեւաբար, Մասիս
բառի տրոհումը եւ հնդկերէնով ստուգաբանութիւնը ապարդիւն է:

Եթէ անգամ մեր գիտողութիւնը ընդունելի չնկատուի, դարձեալ
խնդրական է, թէ ի՞նչ կերպով Մասիս ու Սիսական բառերը կրնան
կապուիլ սանսկրիտերէնի ու հնդկական հնարաւոր տարրի մը գոյու-
թեան Հայաստանի մէջ:

Սերգէյ Ումառեան նոյն տեսակի տրոհում մը կը փորձէ, տարբեր
մեկնակէտով: Ան կը գտնէ, որ Մասիս բառը կը նշանակէ «Մա դի-
ցունհիի ծէսի կամ արարողութեան վայր»։ Մա փոքրասիական մայր
աստուածուհին է, իսկ սիս «հայերէնի եւ վրացերէնի մէջ միեւնոյն
աղբիւրէն փոխառնուած «ծէս» բառն է»³⁶:

Հասարակաց աղբիւրը ուրարտ. ցիցուլի բառն է, որուն «ծէս, արա-
րողութիւն» մեկնութիւնը եւ յիշեալ ստուգաբանութիւնը կը պատկա-
նին Գրիգոր Ղափանցեանին³⁷: Աճառեանի համար, «ծէս» վրացերէնէ
փոխառեալ է, հետեւեալ բացատրութեամբ. «Հայերէն բառը յետին,
ռամիկ եւ գործածութեան մէջ չմտած մի ձեւ է. մինչդեռ վրացերէնը
ցոյց է տալիս ճոխ ու կենդանի գործածութիւն: Բացի սրանից վրա-
ցին ունի բառիս նախանշանակութիւնը...»³⁸: Չհաշուած այն իրո-

34. Մէջբերումը ըստ Գ. ԳԱՍՊԱՐԵԱՆԻ, Յովհաննէս Թումանեանի քառարանագրա-
կան դիտողութիւնները, «Պատմա-Բանասիրական հանդէս», 3, 1969, 66:

«Յ. Թումանեանը Հ. Աճառեանի «Գաւառական բառարան»ի մասին գրած
զբախտականում մի ուշադրաւ միտք է առաջարկում՝ Մասիս բառը նա համարում
է սերուած մա-մայր (սանսկրիտերէն նշանակում է մայր) աստուծու անունից» (Վ.
ՄԵԼԻԻՔ-ՓԱՇՆԱՅԵԱՆ, Թումանեանը եւ ազգագրութիւնը, «Պատմա-բանասիրական
հանդէս», 3, 1969, 82):

35. Բ. ՈՒԼՈՒԲԱՐԵԱՆ, Կեդծարարութիւնը նշմարիտ գիտութեան յոյսի տակ, «Սովե-
տական Հայաստան» ամսագիր, 6, 1986, 25:

36. Ս. ՈՒՄԱՌԵԱՆ, Պաշտամունքային ծագումով հայկական լեռնանուններ, «Յու-
շարար-Միութիւն», Յունիս 1990, 36. արտասպումած՝ «Հայոց լեզուն եւ գրակա-
նութիւնը դպրոցում» հանդէսէն, 4, 1989:

37. Հմմտ. ՋԱՆՈՒԿԵԱՆ, նշ. աշխ., 428:

38. Հ. ԱՃԱՌԵԱՆ, Հայքիւն արմատական քառարան, հտ. Բ., Երեւան, 1973, 454:

դուժիւնը, որ ուրարտ․ ի-էն հյ․ է չստացուիր³⁹, «գործածութեան մէջ չմտած մի ձեւ» կրնա⁶ տեղանունի բաղադրիչ զանոնալ⁴⁰: Միւս կողմէ, Մայի պաշտամունքը վկայուած չէ Հայաստանի մէջ:

Ալեքսանդր Վարպետեան կ'առաջարկէ, «մաս» արմատը նկատի ունենալով, «հատուած, սրբութիւն» իմաստը⁴¹, սակայն կը մոռնայ, որ բառը մասն է եւ ոչ թէ մաս:

Յստակ չէ եթէ ակկադ․ masu «երկուորեակ» բառը⁴², որ իրրեւ երկզագաթ լերան մը անունը կ'երեւի «Գիլգամէշ» զինգազնավէպին մէջ, կապ ունի հյ․ Մասի-ս(<ք) լեռնանունին հետ, բայց մեր կարծիքով կ'արժէ մտածել այս մասին:

Պուէնս Այրէս

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ

39. Հմմտ. ԶԱՀՈՒԿԵԱՆ, նշ. աշխ., 430:

40. Հետաքրքրական է նշել, որ ծն լծորդ է ճ-ի, ձ-ի եւ ց-ի (չ. ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ, Հայե-րէնագիտական քառաբան, Երեւան, 1987, 288), բայց ոչ՝ ս-ի հետ:

41. Ա. ՎԱՐԴԱՆԵԱՆ, Հայ-հրեական հնագոյն առնչութիւններ, «Սփիւռք», Սեպտեմբեր 1990, 4:

42. *Cantar de Gilgamesh*, traslado de Gastón Blanco, Buenos Aires-Montevideo, 1978, 84.

Résumé

SUR QUELQUES TENTATIVES D'ETYMOLOGIE

VARTAN MATIOSSIAN

Dans cet article, l'auteur fait quelques remarques critiques sur des étymologies récemment proposées pour les mots arméniens *karapet* («précurseur»; un anthroponyme très commun aussi), *ate* (interjection avec plusieurs signifiés, propre de l'arménien classique), *Van* (ancien capital du royaume d'Ourartou, sous le nom Tushpa) et *Masis* (nom arménien du mont Ararat). Il souligne des erreurs factuelles et méthodologiques dans ces essais, qui gardent une certaine relation avec des questions rattachées à l'origine du peuple arménien.